

РИСИ МЕНТАЛЬНОСТІ НОСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Щаслива Н.С.

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті викладено результати порівняльного аналізу концептуальних для українського менталітету понять з відповідними поняттями, що склалися історично серед носіїв англійської мови. Суть дослідження передбачає виявлення спільних та відмінних рис ментальності народів, що відобразились у їх рідних мовах. Дослідницькою базою дослідження служать лексичні одиниці «країна», «держава», «громадянин», «подружжя», «праця» та «Батьківщина» з їх відповідниками у англійській мові. До порівняльного аналізу долучено і лексеми гімнів двох держав – України та Великобританії.

Ключові слова: менталітет, ментальність, світогляд, концепт, лексична одиниця.

Постановка проблеми. Категорія ментальності наразі знову у центрі уваги українських учених й громадськості. Це пов'язано з європеїзацією суспільної свідомості, зі спробами відновлення спільноти свідомості громадян, що базується на глибинних концептах свідомості українців. Тож зростання інтересу до ментальності викликано нагальними потребами кардинальних змін у всіх сферах життя, у тому числі культури, виховання і освіти. Це пояснюється, по-перше, тим, що особливості перехідного періоду потребують поглибленого дослідження явищ, пов'язаних із реалізацією проблеми ідентифікації особистості в глобальному світі, і, по-друге, тим, що у нових умовах продовжує формуватися національна самосвідомість народу [1, с. 72]. Дослідники категорії «ментальності» тлумачать її «як особливий, притаманний лише даній людській спільності, стиль світосприйняття, що відображає у знятому вигляді довгий період сумісного існування людей у схожих природно-географічних і соціокультурних умовах» [3, с. 64]. Для культурологів у ментальності «важливий момент її впливу на звичаї, традиції, вірування, знання, способи і прийоми дії та інші складові духовної і матеріальної культури» [3, с. 56–57].

Розглядаючи перекладознавство як антропоцентричну науку, яка досліджує певне бачення світу крізь призму національної свідомості, де мова виступає виразником національного менталітету, вважаємо **актуальним порівняння концептуальних лексико-семантичних одиниць (ЛО) рідної української та англійської мов** з метою виявленню спільних та відмінних рис ментальності народів-носіїв мов.

Ментальність – це призма, через яку людина дивиться на світ і на себе в ньому. Культурологічний словник за редакцією В.І. Кононенко свідчить, що «менталітет (лат. *mentalis*) – це спосіб мислення, світосприйняття, духовний настрій, що притаманний індивіду чи групі. Менталітет культури – глибинні структури культури, історично та соціально укорінені у свідомості й поведінці багатьох поколінь людей, що об'єднують у собі різні історичні епохи розвитку національної культури» [5, с. 171]. Тож пересвідчуємось, що ментальність притаманна кожній людині, незалежно від етнічної належності, соціального стану, статі, мови тощо. Звичайно ж, вона залежить від цих факторів, особливо від національності та зумовлених нею мови та культури, проте

вони не заперечують її існування, а навпаки – формують ментальність.

Услід за М.М. Полюжиним, ми розуміємо **ментальність** як систему образів, які лежать в основі уявлень людини про світ та про своє місце в цьому світі, що визначають вчинки й поведінку людей, а **менталітет** – це глибинний пласт суспільної свідомості, сукупність механізмів психологічних реакцій і базових уявлень, характерних для різних національних спільнот [7, с. 116].

Аналіз історичних, культурних та етнічних особливостей розвитку українців дозволяє стверджувати, що українцям притаманне гармонійне, «земне» ставлення до навколишнього світу. Взаємодія з природою, що завжди була щедрою до українців, породжує оптимістичний психологічний настрій, а специфіка землеробства породжує індивідуалізм як одну з найтипівіших рис українського характеру. Самозаглибленість, ліризму, естетизм та філософічність українського характеру, що притаманні інтровертному психоповедінковому типу, визначаються як найвластивіші риси українців дослідниками різних напрямів [1, с. 75].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На наш погляд, найбільш повний перелік основних тем, пов'язаних із ментальністю, представлений і схарактеризований у фундаментальній праці «Історія європейської ментальності» (за редакцією П. Дінцельбахера), як-от: індивід, сім'я та суспільство; сексуальність та любов; релігійність; тіло й душа; хвороба; вік; смерть; страхи й надії; радість, смуток та щастя; робота і свято; комунікація; чуже та своє; влада; право; природа і навколишнє середовище; простір, час та історія. У свою чергу, П. Дінцельбахер визначає ментальність як «набір способів і змістів мислення та сприйняття, які типові для відповідного колективу у відповідний період» [3, с. 21].

Про відмінність українського психічного типу від менталітету інших народів, зокрема російського, зазначав Т. Масарик – один із найвизначніших теоретиків усього національного в ХХ столітті. «Малоруси (тут термін «Малорус» використовується не в політичному сенсі, а для етнографічного і мовного означення людності, що заселяла Україну, Східну Галичину, Буковину і Угорську Русь) відрізняються від Великоросів не лише діалектом, але господаркою, кліматом і багатством. Малорус має інший характер, ніж Великорос, унаслідок цілого свого світогляду, як це добре з'ясував Гоголь. Дня Малороса великоросійська мова є зовсім штучною», – вважав

Т. Масарик [8]. Додаткових доказів тезі про різницю відмінності менталітетів українців та росіян надає робота Олексія Братко-Кутинського «Мова і ментальність: українсько-російські порівняння» [6, с. 101].

Ознайомившись із роботою п. Олексія, передовсім виникло бажання **порівняти типові ЛО української та англійської мов та віднайти спільні та відмінні риси понять, що є архетипами для українців**. Адже ще видатний український історик Михайло Грушевський вважав, що українці мають західний тип ментальності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є контрастивний та лінгвокультурний аналіз концептуальних ЛО української та англійської мов.

Отже, **об'єкт дослідження** – риси ментальності носіїв української та англійської мов, **предметом дослідження** є ЛО на позначення концептуальних для українців понять та їх відповідників у англійській мові.

Виклад основного матеріалу. О. Братко-Кутинський вважає, що основні світоглядні ідеї української національної ідеології проступають вже при порівнянні найзагальніших термінів: «країна», «Батьківщина», «державна», «громадянство». «країна». Розглянемо відображення цих ЛО у страті англословникового запасу.

Наприклад, «край» – (к+рай), тобто те, що виділене богом Ра, спрямоване до Раю, до Храму сонця [6]. Так поняття «країна» в англійській мові має такі відповідники: *country* (батьківщина, провінція, земля, село, країна, населення країни) та *land* (грунт, сторона, суша, земля, країна, край). Однак поняття *country* є загальним по відношенню до *land*, оскільки бере свій початок від запозиченого з середини XIII ст. з старофранцузького *contree*, що є просторіччям з латині (*terra*) *contrata* «(land) lying opposite», – земля, що лежить навпроти. Тобто ЛО «країна» не є настільки символічним, якою вона є для українців, не асоціюється із раєм. Радше має буквально значення території, що перед тобою навпроти, а згодом почала асоціюватися із рідною тобі землею – «district, native land» [10].

«Батьківщина» («Вімчизна») для українців – це батьківський край, земля предків [6]. Семантичні ознаки цього поняття в англійській мові притаманні значно ширшому колу ЛО. Першочергово, це поняття дому, рідної землі (*home, homeland, country*), тобто – a person's or a people's native land – місце, де народилась людина/-и. Своїй етимології *homeland* завдячує староанглійському *hamland*, що означає «enclosed pasture» – огорожене пасовисько [9]. Близько 1660 рр., ЛО *hamland* набула ознак землі, на якій стоїть дім (*home* (n.) + *land* (n.)). Другорядними виступають ЛО *motherland, fatherland* – земля матері, батька, що є похідними від *country* (країна). Тож ментальні репрезентації поняття «Батьківщина» хоч і мають дещо спільне, але водночас значно різняться. Навіть написання слова із великої літери українською мовою свідчить про неабияку любов і повагу до його семантичного наповнення.

У свідомості носіїв української мови під «державою» розуміється суспільна організація, яка «держить», «утримує разом» певну громаду людей [5]. Єдиним відповідником йому в англійській мові є ЛО «state», що з XIV ст. набула

значення політичної організації. Про це свідчить легенда англословникового етимологічного словника: «political organization of a country, supreme civil power, government». Це значення походить від «condition of a country», тобто стану країни з точки зору її уряду, процвітання країни тощо. Зокрема висловлювання латинцею – *status rei public* – «condition (or existence) of the republic» [10], під якою розуміли стан чи власне існування республіки (країни), датується кінцем XIII ст. Тобто семантика англословникового «держави» містить поняття «існувати», а не «тримати» як в українському лексико-семантичному варіанті.

Перейдемо до представників держави. Так, україномовне поняття «громадянин» відображає того, хто належить до «громади (вільної, саморегульованої суспільної організації з виборним керівництвом)», на відміну від англійського *citizen*, під яким розуміють тих, хто населяє міста («inhabitant of a city, from Anglo-French *citezein*). Звідси й одне із похідних значень *citizenship* (громадянство, громадянськість, міщанство, права і обов'язки громадянина), що означає привілейований прошарок суспільства. Селяни, що не мешкали у містах Англії, громадянами стали не одразу. О. Братко-Кутинський звертає увагу на подібну ситуацію, що відображає ментальність носіїв російської мови, зокрема з ЛО «гражданин», жителів «гражд» (укріплених пунктів) [6].

Доречним є зауваження дослідника, що при такому ставленні до суспільної формації, не може бути однаковим ставлення і до «клітини» держави – подружжя. Конотативне значення рос. «супруга/и» дійсно діаметрально протилежне українському «*подружжю*» – парі, що у взаємному коханні, дружбі, розпочинають спільне життя. Серед англословникових варіантів вирізняємо словосполучення *married couple, husband and wife, spouses* чи просто *pair* (пара). То ж номінального відповідника «подружжю» як єдиному елементу національної спільноти в англословникових словниках немає. На наш погляд, красномовною з точки зору ментальності народу є ЛО «*consort*», що з початку XV ст. мала значення «*partner*», тобто партнер (from Middle French *consort* «colleague, partner». Значення *husband or wife*) («*partner in marriage*») з'явилося в англійській мові у 1630-их рр. Аналогічна ситуація і з ЛО «*spouse*» – a married person, either one of a married pair, but especially a married woman in relation to her husband, also «Christ or God as the spiritual husband of the soul, the church, etc., also marriage, the wedded state, from Old French *spous* (fem. *spouse*) «marriage partner» – партнер у шлюбі. Партнерські відносини між чоловіком і дружиною не спростовує, а навпаки підкріплює етимологічний словник: «*When a priest or official marries two people, he or she conducts the ceremony in which the two people legally become partners*» [9]. Не дивно, чому шлюб по контракту є нормальним явищем для представників західно-європейського простору, і досі вважається неприйнятним свідомості українців.

У поняття «менталітет» включаються не усвідомлено й автоматично сприйняті стани готовності до активної дії, спрямованої на досягнення певної мети чи задоволення потреби, спільні в ці-

лому для епохи й соціальної групи. Звернемося до порівняння таких важливих, визначальних для носіїв українського менталітету дій, що є лексико-семантичним варіантом «праці». На думку О. Братко-Кутинського з поняттям «праця» в українській ментальності пов'язане з прагненням до розумової діяльності («+раціо»), з прагненням до світлого начала («Ра»). Найбільш шановану працю хлібороба ставили на один щабель із обрядом молитви. Власне з неї будь-яка справа і починалась, і закінчувалась). Слово «орати» первісно означало не стільки розворовувати землю для сівби, скільки «священнодійствувати». Слово походить з ритуалу хліборобського культу Бога Ора (іпостасі того ж світлого начала «Ра»). Дослідник зауважує, що культ сонячного бога Ора шанувався усіма арійськими племенами і народами, про що свідчать його сліди у мовах арійської групи. Так у грецькій мові «ора» означає «урожай», у латинській – «прорікати» (звідки слова «оракул», «оратор»); «ораре» в латині означає «молитись»; в англійській мові «ар» має значення золотого (сонячного) кольору і разом з тим «того, що було раніше», слово «оракул» – «пророцтво», «найсвятіше», «непорушна істина» [6]. Звертання до культу Бога Ора ми можемо спостерігати як у сучасному відповіднику *work*, так і в староанглійському *weorc, worc*, що мало таке значення «something done, discreet act performed by someone, action (whether voluntary or required), proceeding, business» (щось виконане, виважений акт дії, виконаний кимось, дія (чи то добровільна, чи необхідна), діяльність, комерційна діяльність), що у свою чергу сягає етимологічними коренями ЛО *wurchen* мови південно-германських племен, *yrkja* у старонорвезькій мові. Від прогерманського *werkan* «work» набуло таких семантичних ознак: «фізична праця, праця; кваліфікована торгівля, ремесло або заняття; можливість споживати продукти діяльності з користю або винагородою»; також «військова фортифікація» («physical labor, toil; skilled trade, craft, or occupation; opportunity of expending labor in some useful or remunerative way»; also «military fortification») [10].

Порівняймо із семантикою «праці» в Україні: 1. Діяльність людини; сукупність цілеспрямованих дій, що потребують фізичної або розумової енергії і мають своїм призначенням створення матеріальних та духовних цінностей; труд; 2) Трудовий процес, робота, на яку витрачається багато сил; 3) Корисна робота, виконувана тваринами, або її результат; 4) Робота думки, пам'яті. Етимологічно ЛО «праця» є запозиченням із східно-слов'янських мов: пращувати – порошити, розпушувати, тобто сапати, орати землю [4, с. 447-558].

Отже, концепт «праця», окрім апелювання у самій формі ЛО до культу Бога Ора, що є більш наближеним до дієслова «орати» (*work*), де порівнювані ЛО є переважно тотожними, семантично мають значні відмінності у досліджуваних мовах. Так, серед значень «праці» в українській мові немає таких, що позначають фортифікаційну чи комерційну діяльність. І навпаки – серед семантичних значень «праці» в англійській мові немає згадок про роботу на землі, зокрема поруч з тваринами, інтелектуальну працю тощо.

Географічне положення України завжди спонукало наших сусідів, (близьких і не надто) до завоювань рідних нам земель. Україна ще з часів Київської Русі вела переважно оборонні військові дії. Власних амбіцій щодо завоювань чужих територій було замало, щоб їх реалізувати. Тож українці знані у світі як мирний народ, етнічними рисами якого є любов до праці, землеробства, потяг до знань, світлого і чистого. Ці риси ментальності відображені у словах гімну України «Молитва за Україну», який був написаний в 1885 р. Олександром Кониським. Порівняймо їх зі строфою із гімну Великобританії – колись наймогутнішої імперії світу:

Боже Великий, Єдиний Нам Україну храни Волі і Світу промінням Ти її осіни. Світлом Науки і Знання Нас усіх просвіти! В чистій любові до краю, Ти нас, Боже, зрости. Молимося, Боже єдиний, Нам Україну храни!	God save great George our king God save our noble king, God save the king! Send him victorious Happy and glorious Long to reign over us God save the king!
--	---

Англійська строфа із оригінального гімну, датованого XVII – XVIII ст. свідчить про звертання у молитві громадян країни до Бога благословити лише короля, послати йому знаменних перемог лише задля того, щоб той протягом довгого часу володарював(!) над виконавцями цього гімну. Волелюбні українці ніколи б не співали такого гімну. «Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці», – аргументує інший гімн України Павла Чубинського (1862 р.): нам не потрібна чужа земля, ми щасливі на своїй стороні, коли кожен із братів сам собі пан. Настанову на досягнення істини, ідея просвітництва та прохання захистити від непроханих гостей спостерігаємо у «Молитві за Україну» О. Кониського. Риси покірливості, плетейства властиві словам гімну Великобританії. Дослідження гімнів держав заслуговує на додатковий аналіз, адже є символічними текстами, що чітко формують уявлення про ідеологію соціальних груп і держав зокрема.

Висновки і перспективи дослідження. Мова – це дзеркало душі народу. Вона є втіленням усіх світоглядних моделей етносу. Менталітет сучасних носіїв мов пов'язаний з певними стереотипними ситуаціями, що неодноразово мали місце в історії тої чи тої держави, закріпилися і стали концептуальними. Досліджувані ЛО «країна», «державна», «громадянин», «подружжя» свідчать про відмінність світоглядного сприйняття дійсності носіями української та англійської мов, що сформовані ментальними стереотипами різних народів. Однак аналіз окремих понять, таких як «Батьківщина» – «home/mother/fatherland» свідчить про типологічну схожість, а у випадку з ЛО «праця» навіть про спільну етимологію, але відмінну семантику. На жаль, проведений порівняльний аналіз концептуальних ЛО української та ан-

гійської мов не дає нам підстав пристати на думку М. Грушевського про схожість українського менталітету із західним. Однак вважаємо, що робота у напрямку вивчення менталь-

ності через лексико-семантичні засоби мов і їх взаємодії з культурами різних народів потребує подальшого і більш глибокого дослідження задля її спростування чи підтвердження.

Список літератури:

1. Бойко З. В. Особливості менталітету українського народу та менталітетів інших народів // Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство [Текст]: [збірник наукових праць] / Міністерство культури України, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Одеська національна музична академія ім. А. В. Нежданової. – Київ: Міленіум, 2015 р. Вип. 2(5). – С. 72-77.
2. Братко-Кутинський О. Феномен України. – К.: Вечірній Київ, 1996. – 304 с. – С. 101-108. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.ridnavira.org/index.php/ridna-mova/399-mova-i-mentalnist-oleksi-bratko-kutinski>.
3. Головенко К. В. Концепти «доля», «воля», «серце» в українській мовній картині світу та їх віддзеркалення в англомовному світосприйнятті / К. В. Головенко // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2007. – № 33. – С. 189-192.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 4: Н – П / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, Г. П. Півторак, В. Г. Склярєнко, О. Б. Ткаченко; Укладачі: Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць, А. П. Критенко, О. С. Мельничук, Г. П. Півторак, А. Д. Пономарів, В. Г. Склярєнко, І. А. Стоянов, В. А. Ткаченко, О. Б. Ткаченко, А. М. Шамота. НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 2003. – 657 с.
5. Історія європейської ментальності / За ред. Петера Дінцельбахера / Львів: Літопис, 2004. – 720 с.
6. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія: [навч. пос.] / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
7. Полюжин М. М. Культура – текст – індивідуально-авторський концепт / М. М. Полюжин // Наук. записки. – Вип. 19. – Острог, 2011. – С. 114-120.
8. Томаш Масарик – видатний вчений, політик, державний діяч: матеріали наукових читань, присвячених 150-річчю від дня народження Т. Г. Масарика (1850-1937) // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Історія, 2002. – Вип. 7. – С. 93-107.
9. Collins English Dictionary / Complete and Unabridged, by Collins Dictionaries, 12th Edition. – 2014. – 1889 p.
10. Online Etymology Dictionary. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.etymonline.com/>.

Щасливая Н.С.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ЧЕРТЫ МЕНТАЛЬНОСТИ НОСИТЕЛЕЙ УКРАИНСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация

В статье изложены результаты сравнительного анализа концептуальных для украинского менталитета понятий с соответствующими понятиями, которые сложились исторически среди носителей английского языка. Суть исследования предполагает выявление общих и отличительных черт ментальности народов, которые отразились в их родных языках. Исследовательской базой служат лексические единицы «страна», «государство», «гражданин», «супруги», «труд» и «Родина» и их соответствия в английском языке. Сравнительному анализу подвергаются и лексемы гимнов двух государств – Украины и Великобритании.

Ключевые слова: менталитет, ментальность, мировоззрение, концепт, лексическая единица.

Shchaslyva N.S.

Bila Tserkva National Agrarian University

MENTALITY FEATURES OF UKRAINIANS AND ENGLISHMEN

Summary

The article presents the results of the comparative analysis of conceptual to Ukrainian mentality concepts to corresponding English ones that have historically formed. The essence of the study is to identify the common and distinctive mentality features reflected in the native languages. The research base of the study is formed by the lexical units «country», «state», «citizen», «married couple», «work» and «homeland» with their correspondences in the opposite language. Lexical units of Ukraine and Great Britain anthems are also subjected to the comparative analysis.

Keywords: mentality, ideology, concept, lexical unit.